

Recenzja

Rozprawy doktorskiej mgr Nikoli Antosik-Kot pt. **Istota i znaczenie rodziny dorosłych dzieci z rodzin niepełnych -perspektywa biograficzna przygotowanej pod naukową opieką dr hab. Mirosława Kowalskiego prof. UZ**

W oparciu o uchwałę nr 019/2026 z dnia 11 lutego 2026 r Rady Dyscypliny Naukowej Pedagogika Uniwersytetu Zielonogórskiego zlecającej przygotowanie stosownej oceny przedmiotowej rozprawy doktorskiej, zapoznałam się szczegółowo z jej tekstem i na tej podstawie pozwolę sobie przedstawić pewne uwagi, spostrzeżenia oraz refleksje w kolejności przyjętego przez mnie schematu opracowania niniejszej oceny.

Uwagi ogólne

W obliczu dynamicznych przemian współczesnych społeczeństw, oddziałujących intensywnie na życie każdego człowieka, jak również na funkcjonowanie grup i zbiorowości, zauważyć należy, że rodzina ciągle pozostaje podstawową komórką społeczną, której przypisane są określone funkcje i zadania. Wielu autorów zanurzonych w badania dotyczących rodziny (Z. Tyszka 2002; K. Slany 2002; A. Kwak 2005, 2012; J. Ostrouch-Kamińska 2015; M. Nowak-Dziemianowicz 2016; J. Przepierski 2019; J. Brągiel, B. Górnicka 2022 i. in.) podkreśla, że to, co dzieje się z rodziną, która zmienia swoją strukturę i zakres przypisywanych jej funkcji nie są przejawem zaniku wartości rodziny ale wskazują na zmianę oczekiwań i postępowania w rodzinie, w tym sposobu radzenia sobie z jej podstawowymi funkcjami i zadaniami. Wyzwania życiowe stawiają przed rodzinami różnorodne wyzwania, których konsekwencją często jest powstanie wielu wymiarów kryzysu. Zdarza się, że nawet w tradycyjnie funkcjonujących rodzinach (rodzinach pełnych) pojawiające się trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych prowadzi stopniowo do jej dysfunkcjonalności, a w ostateczności jej rozpadu. Dysfunkcyjność rodziny nie zawsze ma charakter trwały, towarzyszący dziecku od początku jego życia. Osoby pochodzące z takich rodzin często wskazują na moment przełomowy, w którym dochodzi do swoistego załamania rodzinnej stabilności. Są to takie wydarzenia jak: utrata pracy przez rodzica (generująca sytuację bezrobocia), kryzys finansowy, choroba, odejście (śmierć, opuszczenie) jednego z

rodziców. Niekiedy jednak sytuacja dysfunkcyjności w rodzinie jest „dziedziczona” tj. przejmowana jako przypisany jej styl życia, sposób funkcjonowania. Wówczas jest to jedyna znana członkom rodziny, a szczególnie dzieciom rzeczywistość, wymuszająca przyjęcie swego rodzaju strategii przetrwania w obiektywnie niekorzystnych warunkach. Ivan Boszormenyi – Nagy – twórca ujęcia kontekstualnego w terapii rodzin – wskazuje na istnienie tzw. dziedzictwa lojalnościowego, w które jesteśmy wyposażeni już w momencie przyjścia na świat. W jego skład wchodzi przekaz, oczekiwania, sposoby myślenia ukształtowane przez wydarzenia i doświadczenia do których doszło w poprzednich pokoleniach, a które ciągle są obecne (co więcej – aktywnie funkcjonujące) w teraźniejszym systemie rodzinnym, określają charakter więzi w jego wnętrzu oraz kształtują osobowość poszczególnych jego członków¹.

Doświadczenie życia rodzinnego, jak zauważa Joanna Ostroch – Kamińska jest powszechne i dotyczy niemal każdego człowieka. *„Rodziny z jednej strony stanowią przestrzeń „społecznego” wymiaru świata życia codziennego, z drugiej – generują swoje „prywatne” znaczenia, które zwykle nie ujawniają się poza rodziną, a które budowane są przez członków rodziny na podstawie wspólnej historii, perspektywy oraz interpretacji wydarzeń. Relacja każdej jednostki dotycząca jej subiektywnych doświadczeń zawiera także elementy intersubiektywne, które mogą być dzielone z innymi i innym komunikowane (przez nadawanie i wymianę znaczeń). Te intersubiektywne znaczenia stanowią fundament świata społecznego i w nich są zawarte dane analizowane przez badaczy”*².

Wobec powyższego za zasadne uznać należy stawiane przez Autorkę pracy na etapie poszukiwania pola badawczego pytania o to: *„Czy niekompletność w rodzinie pochodzenia może wyznaczyć „koleje losu” w dorosłości? a także: Czym jest rodzina dla dorosłych, którzy w dzieciństwie wychowywali się w rodzinie niepełnej?, wreszcie: Czy mimo braku wzorców ... dodać należy prawidłowego rodzicielstwa i rodzinnego życia w atmosferze niczym niezmaconego uczucia, (zapis z Kodeksu Rodzinno – Opiekuńczego)..., są zdolni założyć pełną, szczęśliwą rodzinę?”* (s.6)

A zatem, tytuł opiniowanej pracy wprost nawiązuje/odpowiada zgłaszanym niepokojom badawczym Autorki. Jedynie, dokonałabym małej modyfikacji w tytule dopisując słowo „dla”:

¹ I., Boszormenyi-Nagy., *Invisible loyalties: reciprocity in intergenerational Family Therapy*. New York 1973): Harper@Row.

² J. Ostroch – Kamińska, *Rodzina partnerska jako relacja współzależnych podmiotów. Studium socjopedagogiczne narracji rodziców przeciężonych rolami*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2015, s. 125.

Tytuł wówczas brzmiałby: „*Istota i znaczenie rodziny dla dorosłych dzieci z rodzin niepełnych – perspektywa biograficzna*”

Wprowadzenie w problematykę badań obszernie i rzeczowo uzasadnia podjęcie tego zagadnienia choć być może w zbyt odległe literaturowo czasy sięga Autorka w odniesieniu do definiowania rodziny. Mam tu na myśli przywoływane i cytowane prace, które wprawdzie należą do kanonu literatury z zakresu familiologii tj. prac Zbigniewa Tyszkę czy Jadwigi Izdebskiej z lat 70 -tych, (wciąż wznawiane w kolejnych latach) jednak prezentujące bardzo tradycyjne podejście do istoty i funkcji rodziny, które na przestrzeni już kolejnych lat dokonującej się zmiany społecznej jednak przedstawiają się inaczej, co z kolei ma znaczenie w warstwie interpretacji, jako punktu odniesienia wobec uzyskanych wyników badań.

Zgodzić się powinniśmy ze stwierdzeniem, że rodzina jest prostą grupą społeczną, a jednocześnie tak złożoną, że nikomu jak dotąd nie udało się opowiedzieć o niej całej prawdy. Już choćby z tego powodu przedmiot zainteresowań badawczych mgr Nikoli Antosik-Kot, która podjęła się badania na temat poznania istoty i znaczenia rodziny dla dorosłych dzieci pochodzących z rodzin niepełnych uważam za poznać nie tylko niezwykle interesujący, ale także ważny z perspektywy życia społecznego, szczególnie dla tych osób, którzy nie mieli czy nie mają szczęścia wychowywać się w szczęśliwej, wartościowej rodzinie pełnej. Wciąż jesteśmy na takim etapie rozwoju społecznego, w którym im więcej wiedzy, w tym przypadku na temat rodziny i jej znaczenia w procesie wzrostu i wzrastania człowieka, tym bardziej -mam taką nadzieję- wartościowe będzie nasze społeczeństwo.

Główny kierunek badawczy

Przedmiotem badania było ustalenie „postrzegania istoty i znaczenia rodziny przez dorosłe dzieci wychowywanych w rodzinie niepełnej (s.173)

Autorka sformułowała trzy cele badań:

- cel eksploracyjny sprowadzał się do zbadania, jak uczestnicy badania postrzegają istotę i znaczenie rodziny pomimo niepełności rodziny w dzieciństwie
- cel opisowy ukierunkowany był na przedstawienie znaczenia niepełności rodziny w dzieciństwie na postrzeganie rodziny własnej dorosłych,
- cel wyjaśniający sprowadzał się do analizy i skonkretyzowania schematów, które poprzez doświadczenie niepełności rodziny determinowały rozwój społeczny i emocjonalny, w tym podejmowanie życiowych decyzji dotyczących rodziny.

W realizacji przyjętych celów Autorka przyjęła strategię badań jakościowych, a w niej perspektywę badań biograficznych. Perspektywa ta, jak podkreśla Danuta Lalak *pozwała (...) uwypuklić przełomowe punkty (zwane również punktami interpretacyjnymi) w życiu człowieka, które prowadzą do reinterpretacji przeszłości i teraźniejszości, ale również wpływają na kształt przyszłości*³. Na tak rozumiane punkty interpretacyjne składają się okoliczności oraz czynniki niezależne nieraz od jednostki, lecz tworzące niejako kontekst jej funkcjonowania i doświadczania rzeczywistości.

Formalna ocena struktury pracy

Praca doktorska ma charakter opracowania teoretyczno-empirycznego, co jest najczęściej wybierane w obszarze badań z nauk społecznych. Wyróżniono w niej pięć zasadniczych rozdziałów: dwóch rozdziałów tzw. podstawy teoretycznej, rozdziału metodologicznego oraz dwóch rozdziałów empirycznych. Całość opatrzone krótkim wstępem, w którym opisano celowość wyboru tematu (powinno być **tytułu pracy**); zakończenia; wykazu bibliograficznego oraz aneksu, w którym zamieszczono spis rysunków umieszczonych w pracy. Przedłożona do oceny rozprawa doktorska obejmuje w całości 306 stron.

Do przygotowania dysertacji doktorskiej Autorka wykorzystowała 285 pozycji literatury przedmiotu w tym: 175 prac zwartych, 107 artykułów naukowych zamieszczonych w czasopismach naukowych m.in. „Pedagogika Rodziny”, „Psychoterapia”, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, „Roczniki Nauk Społecznych”, „Społeczeństwo i Rodzina”, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, „Fides ad Ratio”, „Małżeństwo i Rodzina”, „Studia Gdańskie”. Autorka skorzystała także z 3 opracowań w j. angielskim, 6 opracowań neografii, Ustaw: o przeciwdziałaniu przemocy domowej z dn. 29 lipca 2005; o pomocy społecznej z dn. 12 marca 2004 (już wiele razy nowelizowanej); Karcie Dużej Rodziny z dn. 5 grudnia 2014 r; o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dn. 9 czerwca 2011 r.

Część zasadniczą pracy rozpoczyna opracowanie teoretyczne w którym:

W pierwszym rozdziale zatytułowanym: *Istota i znaczenie rodziny – analiza kategorii pojęciowych (ss. 9-82)*, Autorka w podpunkcie pierwszym (9-26) dokonuje wieloaspektowego przeglądu rozumienia pojęcia rodziny, jej funkcji, zadań, modeli i granic funkcjonowania, więzi

³ D. Lalak, *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010, s. 245

rodziny, wartości, ról rodzicielskich, atmosfery wychowawczej, zaburzeń relacji rodzinnych itd., a przede wszystkim podejścia do definicyjnego określenia rodziny. Zadanie to nie było łatwe ponieważ kategoria rodziny jest interdyscyplinarna więc można zagubić się w różnorodności podejść i interpretacji – od historycznej po współczesność. Łatwo też z uwagi na ogrom dostępnego materiału o potknięcia np. dokonywania cytowania z tzw. „drugiej ręki”. Np. Autorka prace Franciszka Adamskiego cytuje za Krzesińską-Zach, czy za Młyńskim chociaż jak dowodzi w innych fragmentach zna prace Adamskiego, bo je także przywołuje m.in. w odniesieniu do funkcji rodziny. Opracowanie tego podpunktu było zatem bardzo dużym wyzwaniem, z którym przyznaję, było bardzo trudno sobie poradzić. Moim zdaniem, w tym fragmencie opracowania zabrakło przyjęcia jednoznacznych ram, ograniczeń, które wyznaczałyby zakres prowadzonych analiz. Jerzy Modrzewski, jak przywołuje Autorka w przedmowie książki pt. „Rodzina problem społeczny” autorstwa Marty Grzeško-Nyczki (2021) stwierdził, że *„rodzina charakteryzuje się m.in. zmiennością i dynamiką w kontekście struktury i posiada liczne odmiany w zakresie prezentacji przestrzennej oraz przedmiotowo - podmiotowych konkluzji”*, może to była znakomita podpowiedź do tego, jak można było poprowadzić opracowanie tego ogromnego materiału w zakresie definicyjnego podejścia do określenia istoty i znaczenia rodziny.

W rozdziale pierwszym osobne miejsce Autorka poświęca zagadnieniu typologii rodziny i jego strukturze (ss.27-30), charakterystyce typów rodziny pełnej (ss. 30-41); typów rodzin niepełnych (ss.41-46); zagrożeniom społecznym i patologiom związanym z funkcjonowaniem rodziny (ss.46-65) wreszcie zagadnieniu wartości przypisywanych rodzinie jako najważniejszemu środowisku życia i wychowania człowieka z perspektywy dotychczasowych badań. (ss.65-82) W kontekście przyjętego przedmiotu badania uważam je za zbędne czyli te odnoszące się do zagadnienia typologii rodziny oraz charakterystyki rodziny pełnej. Dodatkowo, rezygnacja z tych kwestii poprawiłaby strukturę proporcji treści w dysertacji między podstawą teoretyczną, a empiryczną, którą tworzy rozdział metodologiczny i empiryczny.

Rozdział drugi pracy pt. *Dorastanie w rodzinie niepełnej/rozbitej/osieroconej a dorosłość – teoria problemu* (ss.83-169), stanowi zasadniczą podbudowę teoretyczną do przyjętego przedmiotu badania. Autorka wyczerpująco opisuje przyczyny, specyfikę uwarunkowania życia w rodzinie niepełnej. Na opracowanie tego punktu pracy składają się analizy dotyczące: Rozvodu rodziców i jego znaczeniu dla funkcjonowania rodziny, a w niej dziecka w poszczególnych etapach kryzysu (ss.83-101); Życia w rodzinie niepełnej z powodu osierocenia (ss.101-119); Monoparentalności czyli samotnego czy też samodzielnego

rodzicielstwa, jak to się teraz określa, jako alternatywy wobec życia w małżeństwie i rodzinie pełnej (ss.119- 134); roli dziadków w wychowaniu dziecka (ss.134- 169)

Autorka w opracowaniu podstaw teoretycznych potwierdza bardzo dobrą znajomość literatury przedmiotu oraz umiejętność dokonywania właściwej selekcji treści wokół podjętego problemu, a sygnalizowanego w tytule rozdziału. To dobrze i interesująco napisany fragment pracy, który w zasadzie po wprowadzeniu odpowiedniego wstępu, którego swoją drogą brakuje w rozdziale drugim oraz podpunktu np. o wartości życia rodzinnego mógłby właśnie w pełni stanowić podbudowę teoretyczną tej pracy.

W rozdziale metodologicznym (ss.170- 185) Autorka przedstawia przyjęte założenia badawcze, omawia organizację badania oraz opisuje uczestników badania. Wskazuje, że przyjmuje paradygmat jakościowy, który w tym ujęciu badania jakościowego ma charakter interpretacyjny i naturalistyczny, co oznacza, że koncentruje się na poznaniu zjawisk w ich naturalnym kontekście oraz na rekonstrukcji sensów nadawanych im przez uczestników badania. Podejście takie jest zgodne z definicją, która określa, że *„badanie jakościowe jest usytuowaną aktywnością, która umieszcza obserwatora w świecie. Składa się z zespołu interpretacyjnych, materialnych praktyk, które czynią świat widzianym. Praktyki te przekształcają świat. Przeobrażają go w serię reprezentacji (...). Na tym poziomie badania jakościowe to interpretacyjne, naturalistyczne podejście do świata. Oznacza to, że badacze jakościowi badają rzeczy w ich naturalnym środowisku, próbując nadać sens lub interpretować zjawiska przy użyciu terminów, którymi posługują się badani ludzie”*⁴.

Konsekwentnie więc Autorka zdecydowała się na metodę biograficzną, która umożliwia rekonstruowanie przeżyć (doświadczeń) oraz nadawanych im znaczeń. W naukach społecznych badanie biografii to swoisty fenomen metodologiczny, szczególnie w badaniach jakościowych. Badania biograficzne uznawane są za sposób *„poznawania ludzi i ich świata dzięki studiowaniu różnego rodzaju dokumentów osobistych, poczynając od autobiografii, życiorysów i pamiętników, poprzez wspomnienia, dzienniki, relacje ustne, po listy, kroniki rodzinne, notatki, fotografie”*⁵. Dzięki tego rodzaju źródłom można poznać świat ludzkich przeżyć, doświadczeń, systemy wartości, znaczenia, wiedzę potoczną oraz wszelkie działania twórcze jednostki kształtujące jej świat. Odpowiadając na pytanie o fakty, wydarzenia, sytuacje biografia staje się

⁴ N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1–2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, s. 23.

⁵ B. Smolińska – Theiss, W. Theiss, *Badania jakościowe – przewodnik po labiryncie* [w:] S. Palka (red.) *Podstawy metodologii badań w pedagogice*. GWP, Gdańsk 2010, s. 92.

„materia, zbiorem danych empirycznych, faktów społecznych widzianych oczami poszczególnych osób jest świadectwem przeżyć i „bycia w świecie”. Trudno sobie wyobrazić zatem bardziej kompetentne źródło wiedzy o świecie niż bilans ludzkich doświadczeń wyrażonych w sposób podmiotowy”⁶.

Problem główny pracy sprowadzono do pytania: *Jak dorosłe dzieci z rodzin niepełnych rozumieją istotę i znaczenie rodziny w dorosłości?*

Pytanie w zasadzie poprawne ale ponieważ dwukrotnie podkreślono, że badania prowadzono wśród dorosłych osób wychowywanych w rodzinach niepełnych, to nawiązując wprost do tytułu rozprawy doktorskiej można było zapytać o to: Jak istotę i znaczenie rodziny opisują dorosłe dzieci wychowane w rodzinach niepełnych?

Celem uszczegółowienia wysuniętego problemu głównego pracy Autorka wysuwa aż sześć problemów szczegółowych:

I.1. Jakie doświadczenia z dzieciństwa narratorzy postrzegają jako negatywne, a które pozytywne? / Jaka jest retrospekcja dzieciństwa w perspektywie sytuacji rozwodowej i osierocenia? Jakie są doświadczenia narratorów?

I.2. W jaki sposób niepełność rodziny uwarunkowała poczucie tożsamości narratorów? / W jaki sposób narratorzy wyrażają subiektywną perspektywę w zakresie niepełności rodziny?

I.3. Jak niepełność rodziny przełożyła się na funkcjonowanie narratorów w sferze społecznej i emocjonalnej?

I.4. Jakie narratorzy mają oczekiwania wobec własnej rodziny w życiu dorosłym? / Jakie narratorzy mają oczekiwania wobec własnej rodziny, życiowe? Jakie są ich preferencje w zakresie postaw rodzicielskich?

I.5. Jaką hierarchię wartości przyjmują narratorzy będący dorosłymi dziećmi z rodzin niepełnych? / Jaką rolę odgrywają osoby znaczące w życiu narratorów w zakresie kształtowania ich tożsamości i systemu wartości?

I.6. Czy sytuacja związana z niepełnością rodziny narratorów powtórzyła się w ich życiu dorosłym? / W jakim stopniu niepełność rodziny uwarunkowała ich aktualną sytuację w sferze relacyjnej i rodzinnej?

⁶ D. Lalak, *Podjęcie biograficzne (biograficzność) w naukach o wychowaniu. Trzy perspektywy dyskursu* [w:] S. Palka (red.) *Podstawy metodologii badań w pedagogice*. GWP, Gdańsk 2010, s. 262.

Przyznaję, że nie rozumiem konstrukcji tak podwójnie określonych/ zapisanych problemów szczegółowych i proszę o dodatkowe wyjaśnienie. Może należało jednak zaplanować operacjonalizację badanych kategorii, chociaż to z kolei wskazywałoby raczej na metodę wywiadu częściowo ustrukturalizowanego. Ta metoda także odpowiada specyfice badań jakościowych, w których badacz posiada określoną wiedzę na temat badanego zjawiska oraz formułuje obszar poszukiwań badawczych, jednocześnie pozostawiając przestrzeń dla indywidualnej perspektywy uczestników badania. Natomiast w badaniach narracyjnych, które nie są łatwe w realizacji- o czym pisze sama Autorka tego opracowania powołując się na M. Nowak-Dziemianowicz- „badacz chcący wejść w świat czyjegoś doświadczenia winien wyzerować własne doświadczenia. Wobec tego badacz powinien wejść jak tabula rasa, czyli z „czystą tablicą”, bez własnych założeń, żadnych uprzedzeń, doświadczeń i subiektywnych odczuć. Ten warunek bowiem wpływa na efektywność przeprowadzonych badań i najlepszego zrozumienia doświadczeń narratora” (s.179) Podejście wywiadu narracyjnego wymaga od badacza przeprowadzenia transkrypcji wywiadu, a następnie wysunięcie istotnych kategorii dla badanego przedmiotu. Podpowiedź do analizy wywiadu narracyjnego daje Fritz Schütze, o którym wspomina Autorka, w kontekście pomysłodawcy tej metody. W swoim opracowaniu Autorka nie pisze jednak o zastosowanym sposobie analizy pozyskanego materiału badawczego, a zatem proszę o dopowiedzenie tej kwestii.

Ze względu na jakościowy charakter planowanych badań biograficznych oraz ich przedmiot odnoszący się do doświadczeń życia w rodzinie niepełnej zastosowano właściwy dobór próby badawczej czyli dobór celowy rozmówców, który umożliwił dobór przypadku ze względu na to, iż znajduje w nim odzwierciedlenie pewnej cechy bądź procesu, który interesują badaczkę. W badaniu udział wzięło 13 dorosłych dzieci wychowywanych w rodzinach niepełnych. Grupę badawczą stanowiło 9 kobiet i 4 mężczyzn. Wiek uczestników badania mieści się w przedziale od 20 do 75 lat. Zastanawiać może tylko tak duża rozbieżność w wieku uczestników badania, która od razu pozwala domniemywać, że uczestnicy badania będą jednak mieli zdecydowanie różne doświadczenia życiowe, a w związku z tym także podejście do istoty i znaczenia rodziny. Tak duża rozbieżność wieku w zasadzie nie jest porównywalna z uwagi na szybko dokonujący się proces zmiany społecznej, szczególnie odzwierciedlający się w funkcjonowaniu rodziny, a nawet szerzej różnych uwarunkowań w podejściu do znaczenia rodziny w życiu człowieka. Jaki zatem był badawczy zamysł w takim doborze uczestników badania?

Badaczka wskazuje, że Narratorzy pochodzili z rodzin rozwiedzionych i osieroconych. Zabrakło więc osób z rodzin samodzielnego rodzica, który nigdy nie zawarł związku małżeńskiego, ani nie żył w innych alternatywnych formach życia rodzinnego. Uczestnicy badań pochodzili z trzech województw tj. śląskie, opolskie i dolnośląskie. Staż życia w aktualnym związku małżeńskim od 2 lat do 24 lat.

Spotkania z Narratorami przeprowadzano w dwóch formach: kontakt osobisty lub kontakt internetowy (za pośrednictwem aplikacji do organizacji spotkań online np. GoogleMeet). Wywiad trwał ok 60min. lub nawet ok 180 min. Na materiał badawczy w dysertacji złożyły się wywiady zebrane w okresie od kwietnia 2025 roku do końca maja 2025 roku. Żałuję, że Autorka nie opisała szerzej atmosfery jaka towarzyszyła tym spotkaniom, reakcji Narratorów powracających do czasów swojego (jak wynika z opisów) trudnego dzieciństwa. Moim zdaniem, w związku z przyjętym przedmiotem badania w pracy powinien znaleźć się punkt odnoszący się do etycznego aspektu dotyczącego prowadzonych badań, w którym Autorka także przewidziałaby zapewnienie uczestnikom badań możliwość wsparcia emocjonalnego czy wartościującego, gdyby wymagała tego sytuacja w trakcie lub po zakończonych badaniach. Moje dotychczasowe doświadczenie w charakterze promotorki podobnych, jakościowych prac badawczych potwierdza taką konieczność.

W części empirycznej dysertacji (ss. 186-280) Autorka pomieściła dwa rozdziały: Rozdział 4 zatytułowany: *Istota i znaczenie rodziny w narracjach dorosłych dzieci z rodzin niepełnych* w którym Autorka przedstawia wyniki prowadzonych badań oraz ich analizę i interpretację oraz rozdział 5 zatytułowany : *Istota i znaczenie rodziny w narracjach dorosłych dzieci z rodzin niepełnych -analiza i synteza wyników badań własnych (ss.269-279)*, w którym dokonuje reasumpcji w zakresie prowadzonych analiz badań własnych.

Oba zatem rozdziały obrazują uzyskane wyniki badań w zakresie przyjętego przedmiotu badania, a zatem tok poszukiwania odpowiedzi na problem główny badań dotyczących rozumienia istoty i znaczenie rodziny przez uczestników tych badań. Ta część recenzowanej pracy budzi uznanie, zaciekawia, dostarcza ogromnej wiedzy na temat doświadczeń osób wychowywanych w rodzinach niepełnych. Obrazuje także to, jak wiele wysiłku w opisanie badań musiała włożyć Doktorantka.

Struktura tego rozdziału w zasadzie odpowiada wysuniętym problemom szczegółowym. Lekturę tego rozdziału, w każdym z wyróżnionych podpunktów - moim zdaniem, ułatwiłoby wprowadzenie kategorii pojęciowych, które wypływają z analizy pozyskanej narracji. Np. w pt. *IV.1. Rozumienie istoty i znaczenia rodziny przez dorosłe dzieci z rodzin niepełnych*

dostrzegam kategorie analizy: *fundamentalne wartości egzystencjalne; priorytety życiowe; definicyjne ujęcie rodziny; podejście do posiadania potomstwa; wzorce relacji interpersonalnych w rodzinie, relacje/więzi rodzinne itd.*,

W pt. IV.2 Retrospekcja dzieciństwa w perspektywie sytuacji rozwodowej i osierocenia. Pozytywne i negatywne: kategorie: przyczyny niepełności rodziny, obraz dzieciństwa, relacje między rodzicami itd.

Kategorie badawcze chyba w gruncie rzeczy zostały zapisane w problemach szczegółowych, tzn. w ich podwójnym ujęciu. Przyjęcie kategoryjnej struktury w poszczególnych podpunktach rozdziału ułatwiłoby wskazanie tego, co jest wspólne w zakresie badanych kwestii dla wszystkich Narratorów, co odróżnia ich doświadczenie biograficzne, wreszcie co zaskakuje samego Badacza, a w związku z tym poszerza dotychczasowy stan wiedzy w zakresie prowadzonych badań. Uwaga ta jest oczywiście tylko pewną sugestią, którą Autorka tej pracy może - o ile się z nią zgodzi- wykorzystać w ewentualnej publikacji pracy, do czego już teraz zachęcam.

Sugestia ta wynika także z faktu, że Autorka przedstawia i analizuje, na co już zwróciłam uwagę - bardzo bogaty materiał badawczy potwierdzając jednocześnie dobrą umiejętność jakościowego opracowania tak obszernych wypowiedzi Narratorów. Podkreślić należy, że w prowadzonej analizie, a szczególnie interpretacji korzysta z literatury przedmiotu, znakomicie osadzając pozyskane dane z badań w świetle doczasowej wiedzy. Podkreślam ten fakt, który powinien być oczywisty, ale niestety w wielu opracowaniach jakościowych ich Autorzy tego nie robią skupiając się jedynie analizie i własnej interpretacji swoich badaniach.

Do interesujących poznawczo wyników zaliczam m.in.;

- zaproponowany schemat obrazujący piramidę znaczenia rodziny dla dzieci pochodzących z rodzin niepełnych
- wniosek, że fundamenty, na których powinna opierać się rodzina według dorosłych dzieci z rodzin niepełnych najczęściej odnoszą się do potrzeb, które w okresie życia w rodzinie pochodzenia nie zostały wystarczająco zaspokojone, co wskazuje na konieczność budowania właściwego systemu wsparcia w rodzinie niepełnej dziecka jeszcze na etapie jego dzieciństwa (s.272)
- wniosek, że trudne i niekiedy piętnujące wydarzenia i sytuacje w dysfunkcyjnej rodzinie pochodzenia, jakich doświadczyli badani wywołują niechęć do powielenia losu i negatywnych wzorców zachowań w rodzinie założonej w dorosłości. (s.272) TO optymistyczny wniosek, szczególnie wobec zatrważającej statystki wskazującej na

systematycznie rosnącą liczbę rozwodów. Wcześniejsze badania prof. J. Brągiel (1990 *Wychowanie w rodzinie niepełnej*) czy M. Beisert (2000 *Rozwód. Jak radzić sobie z kryzysem*) dowodziły, że jednak osoby z rodzin rozbitych w wyniku rozwodu (szczególnie kobiety) łatwiej i częściej podejmowały decyzję o rozwodzie niż osoby wychowywane w rodzinach pełnych.

- wniosek, że Uczestnicy badań poniżej 30 roku życia są bardziej skłonni podjąć psychoterapię lub zasięgnąć pomocy psychologa w celu „przerobienia” traumatycznych wydarzeń życiowych. Z kolei narratorzy będący w średnim wieku, posiadający długoletni staż małżeństwa i posiadający potomstwo deklarują, że nie mają potrzeby przerabiania trudnych wydarzeń z ich życia w rodzinie pochodzenia ze specjalistą. Owo zdecydowanie jest uwarunkowane większym doświadczeniem osobistym i życiowym, umiejętnością radzenia sobie w różnych, trudnych sytuacjach życiowych, ale również odpornością psychiczną. (s.275)
- wniosek, że Negatywne wzorce zachowań w rodzinie pochodzenia dorosłych dzieci z rodzin niepełnych nie warunkują niechęci do założenia własnej rodziny. (s 276)
- autorskie opracowanie mapy wartości istotnych dla dorosłych wychowanych w rodzinie niepełnej.

W zakończeniu pracy, w świetle dobrze opracowanych wyników badań własnych zabrakło postulatów pedagogicznych, które są ważną wartością każdego pedagogicznego opracowania i co wyróżnia je w obszarze innych opracowań z nauk społecznych.

Danuta Lalak, autorka monografii na temat znaczenia badań biograficznych wskazuje, że *„Współczesna pedagogika (w szczególności pedagogika społeczna) poszukuje nowych koncepcji rozwoju człowieka nie w ideologii, postulatach czy nawet oczekiwaniach społecznych, ani morfologii czy też biochemii czynności życiowych, ale w doświadczeniach i działaniach ludzi – indywidualnie myślących, lecz działających w świecie społecznych relacji i zależności, wyznaczonych lokalnie i globalnie. Jednostką obserwacji i polem badawczym dla tych obserwacji może być biografia”*⁷.

Analiza, całości pracy pozwala stwierdzić, że Autorka dysertacji, która zdecydowała się na badania biograficzne stanęła na wysokości zadania i przedstawiła oryginalne o badawczym

⁷ D. Lalak, *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010, s.44

charakterze opracowanie, z dobrą podbudową teoretyczną opartą o bogatą literaturę przedmiotu głównie polską- może aż nazbyt rozbudowaną! Rozprawa dowodzi, że jej Autorka posiada dobre kompetencje badawcze tj. umiejętność analizy literatury przedmiotu, krytycznej refleksji teoretycznej, posługiwania się językiem reprezentowanej dyscypliny oraz umiejętność konstruowania samodzielnej, interesującej koncepcji weryfikacji badań empirycznych, poprawnej realizacji pogłębionej i wielowątkowej interpretacji uzyskanych wyników badawczych.

Gratuluje Promotorowi rozprawy osiągniętego efektu. Od samego początku lektury tej pracy doktorskiej dostrzegałam trud prowadzenia Doktorantki przez złożoność wysuniętych celów i problemów badawczych, które rozwiązano z powodzeniem, a cele osiągnięto. To ważna praca naukowa, która wzbogaca dotychczasową wiedzę w wymiarze interdyscyplinarnym.

Podkreślić należy, że recenzowana rozprawa doktorska ma także wymiar praktyczny. Wnioski, jakie w zakończeniu przedstawia Autorka mają charakter aplikacyjny, zachęcają do podjęcia zadania szerszego, systemowego wsparcia osób szczególnie dzieci w rodzinach niepełnych w różnych obszarach ich funkcjonowania, w zależności od przejawianych, a już rozpoznanych potrzeb. To z kolei wymaga jednak zarówno wiedzy jak i społecznego wsparcia.

Reasumując, z przyjemnością stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska Pani mgr Nikoli Antosik -Kot odpowiada warunkom określonym w art. 186 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U.2018 poz.1668, z późn.zm.), a w związku z powyższym z pełnym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie Pani Magister do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

